

შემთხვევით აღმოჩენილი მონეტები უჯარმის მიდამოებიდან

მწყერაძე გიორგი,
საქართველოს უნივერსიტეტი
giorgi.mtskeradze@gmail.com

წინასიტყვაობა

2022 წლის 15 სექტემბერს, ქალაქ რუსთავის მკვიდრებმა - ედუარდ და მერაბ კურტიანიძეებმა, თელავის ისტორიულ მუზეუმში შეიტანეს „სამონეტო განძი“*, რომელიც შემთხვევით აღმოუჩენიათ ისტორიულ ციხე-ქალაქ უჯარმის სიახლოვეს, მისგან ჩრდილოეთით ორ კმ-ში, მდინარე ივრის მარჯვენა ნაპირზე. მათივე თქმით, მონეტები მდ. ივრის მარჯვენა შენაკად პატარა დელის მშრალ კალაპოტში, მცირე მონაკვეთზე იყო გაბნეული. როგორც ჩანს, დელის ადიდებას მისი ნაპირის ჩამოშლა მოჰყვა, რის შედეგადაც წყალმოვარდნილი კალაპოტის ზედაპირზე აღმოჩნდა მონეტები. აქვე გვინდა მაღლობა მოვასხენოთ აღნიშნულ პიროვნებებს სამოქალაქო პასუხისმგებლობის გამოჩენისა და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისათვის. მინდა გამოვხატო მაღლიერება და პატივისცემა მონეტების შესწავლის ინიციატორის სსიპ თელავის ისტორიული მუზეუმის ფონდის მთავარი შემნახველის ქ-ნი მარინა ოხანაშვილისა და ამავე მუზეუმის დირექტორის ბ-ნი გურამ ურჩხუნიშვილის მიმართ.

აღსანიშნავია, რომ სამონეტო განძების შემთხვევით აღმოჩენა არც ისე იშვიათია, თუმცა, უმეტეს შემთხვევაში, ისინი მუზეუმებში არ შედის. ამ განძებში შემავალი ცალკეული მონეტები ხვდება კერძო კოლექციონერების ხელში. ასეთი სახით არსებულ მონეტას/მონეტებს ბევრად ნაკლები სამეცნიერო ღირებულება აქვს, ვიდრე აღმოჩენის კონტექსტიდან გამომდინარე პირვანდელი სახით შენარჩუნებულ სამონეტო განძს, მათი მოპოვების ადგილისა და გარემოს გათვალისწინებით. აქედან გამომდინარე, უჯარმის მიდამოებში აღმოჩენილი „სამონეტო განძის“ მნიშვნელობა ცალსახად დიდია და მას საინტერესო ინფორმაციის მოწოდება შეუძლია.

ციხე-ქალაქი უჯარმა

უჯარმის ისტორიული ციხე-ქალაქი მდებარეობს აღმოსავლეთ საქართველოში, კახეთში, მდინარე ივრის მარჯვენა ნაპირზე (ტაბ. 1**).

* მას „სამონეტო განძს“ პირობითად ვუწოდებთ, ვინაიდან ის მცირე არაელში იყო გაბნეული. ეს არის მონეტების ერთობლიობა, რომელთა წარმომავლობა, აღმოჩენის გარემოების გათვალისწინებით, არც ისე ნათელია, თუმცა, სავარაუდოა, ის განძის სახით ყოფილიყო დაფლული.

** ფოტომასალა (ტაბ. 1) გამოყენებულია ვებგვერდიდან: <https://georgiantravelguide.com/en/ujarmistsikhe#photo-gallery-3>; <https://georgiantravelguide.com/en/ujarmis-tsikhe#photo-gallery-4>

ციხე-ქალაქი უჯარმა თავისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში მრავალგზის იხსენიება. პირველად იგი III-IV საუკუნეთა მიჯნაზე, ასფაგურის მეფობის დროს მოიხსენიება და სწორედ მეფე ასფაგურს მიეწერება მისი მშენებლობა: „ამან ასფაგურ ალაშენა ციხე ქალაქი უჯარმა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 59).

უჯარმის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი გადმოგვცემს: „კვალად ამ ჰევს ზეით არს, იორსა ზელა, უჯარმა, ორთა მთათა შორის, კახეთისა და კუხეთისასა, რომელი ალაშენა კგ მეფემან საურმაგ, ციხე ქალაქი, და კვალად განაახლა გორგასალ და ყო სიმაგრე და ქალაქი დიდი. არამედ აწ არს დაბა. რამეთუ განყოფისა სამეფოთა მოოჭრდა“ (ბაგრატიონი, 1941, გვ.90).

ვახუშტი ბაგრატიონი უჯარმის მშენებლად არა ასფაგურს, არამედ საურმაგს მიიჩნევს. ეს იმით შეიძლება აიხსნას, რომ აღნიშნული მეფეები ერთ დროს მოღვაწეობდნენ და ერთმანეთის პარალელურად უწევდათ მეფობა. როგორც ძველი რომაელი ისტორიკოსი ამიანე მარცელინე გვაუწყებს, სპარსეთის შაჰმა შაბურ II-მ საურმაგი გააძევა ქვეყნიდან და მის ნაცვლად ასფაგური გაამეფა: „...სავრომაკი (იგულისხმება საურმაგი გ.მ.) გააძევა, რომელიც რომაელთა შემწეობით განაგებდა იბერიას, და იმ ხალხის გამგებლობა ვინმე ასფაგურს გადასცა“. საპასუხოდ რომის იმპერატორმა საურმაგს თავისი ჯარი - 12 ლეგიონი მიახმარა და ასფაგური იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო (მარცელინე, 1961, გვ. 125, 130). საბოლოოდ, იბერიის სამეფო ორად გაიყო (სანაძე, 2016, გვ. 270-273). შუაში საზღვრად მდ. მტკვარი დაიდო. საურმაგს სომხეთისა და ლაზების მოსაზღვრე მხარე ერგო, ასფაგურს - ალბანეთისა და სპარსელების მომიჯნავე მხარე.

ამ საკითხს იმიტომ შევხებით, რომ შესაძლოა ერთგვარი „გასაღები“ აღმოჩნდეს უჯარმის მშენებელი მეფის ვინაობის გარკვევისათვის. იქიდან გამომდინარე, რომ წყაროს მიხედვით ასფაგურს წილად ხვდა ალბანეთისა და სპარსეთის მომიჯნავე მხარე, დღევანდელი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორია, ბუნებრივია უჯარმაც მის დაქვემდებარებაში მოექცეოდა. თუ კი ეს მოსაზრება სწორია, უჯარმა ასფაგურ მეფის აშენებული გამოდის, იგივეს გვეუბნება ქართლის ცხოვრებაც.

განსაკუთრებული ღვაწლი უჯარმის დაწინაურებაში მიუძღვის ვახტანგ გორგასალს: „...და თვით გორგასალ დაჯდა უჯარმოს, და ალაშენა ნაშენებითა უზომოთა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 199). ეს ერთი წინადადებაც კი საკმარისია, თუ რაოდენ დიდი სამუშაო გასწია ვახტანგ გორგასალმა უჯარმის მშენებლობაში. ვახტანგისა და მისი შვილის დაჩის დროს აიგო ციტადელი მძლავრი კოშკებითა და მტკიცე კედლებით, სასახლეებით და ეკლესიებით. ვახტანგმა უჯარმა თავის ერთ-ერთ რეზიდენციად აქცია და იქვე აღესრულა. ციხე-ქალაქმა განსაკუთრებული აღმავლობა განიცადა IV-VIII საუკუნეებში.

უჯარმა, რომელშიც 300 მეციხოვნე იყო გამაგრებული, ბრძოლით აიღო და დაანგრია არაბთა სარდალმა აბულ-კასიმმა (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 263). ბაგრატ IV-მ (1027-1072) განძის ამირა ფალდონის გადაცემის სანაცვლოდ, კახეთის მეფე აღსართანს უჯარმა უბოძა (ქართლის ცხოვრება, 1973, გვ. 151). მონღოლთა

ბატონობის პერიოდში, უჯარმამ თანდათან დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. XIII საუკუნეში მონღოლთა ბატონობამ, XV საუკუნის მიწურულს საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლამ თანდათანობით დასცა უჯარმის მნიშვნელობა და ერთ დროს აყვავებული ქალაქი პატარა დაბად აქცია.

ტაბ. I

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვით ვნახეთ, უჯარმა მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქვეყნის ისტორიაში მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში (არჯევანიძე, 1958, გვ.113-117; ბერიძე, 1974, გვ. 36, 114-115; საქართველოს არქეოლოგია, 1959. გვ. 351-353, 375-377; ზაქარაია, 1965, გვ.28-31; ზაქარაია, 2001, გვ.35-38; ლომთათიძე, 1961; მუსხელიშვილი, 1966; ციციშვილი, 1966; უჯარმა, გვ. 26-29; გამყრელიძე, მინდორაშვილი, ბრაგვაძე, კვაჭაძე და სხვ., 2013, გვ. 516-520).

ამგვარად, უჯარმის ისტორიის კვლევისათვის მნიშვნელოვანი ინფორმაციის მოწოდება შეუძლია ნუმისმატიკურ მასალას. ჩვენ მიერ განსახილველი „მონეტების განძი“ ერთი, პატარა წინგადადგმული ნაბიჯია ამ ისტორიული ციხე-ქალაქისა და ზოგადად რეგიონის ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხის გააზრებისათვის.

„სამონეტო განძი“

ჩვენ მიერ განსახილველი „მონეტების განძი“ შეიცავს 26 ერთეულ მონეტას, მათ შორის ერთი ვერცხლის მცირე ზომის მონეტაა, ხოლო დანარჩენი სპილენძის.

მონეტების უმრავლესობა ქართულია, განძი შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი: მეფე გიორგი III-ის მონეტები (20 ც.); რუსუდან დედოფლის მონეტა (1 ც.); უცხოური მონეტები: ბიზანტიური მონეტა (1 ც.), ეკუთვნის ბასილი II-სა და კონსტანტინე VIII-ს.; მონღოლური საოკუპაციო მონეტები: მანგუ ყაენის მონეტა (1 ც.), ე. წ. „ყაანური“(1 ც.). 2 მონეტა განუსაზღვრელია, მათი იდენტიფიკაცია ვერ ხერხდება. ამგვარად, განძი შეიცავს XI-XIII საუკუნეების მონეტებს.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ მიერ განსახილველ „სამონეტო განძში“ შემავალი მონეტების უმრავლესობა არცთუ ისე კარგად არის დაცული, მათი უმრავლესობის განსაზღვრა მაინც შესაძლებელია*.

უჯარმის შემოგარენში სამონეტო განძის აღმოჩენა სხვა დროსაც დაფიქსირებულა, 1949 წელს უჯარმის ციხის მახლობლად აღმოჩნდა მონეტების განძი, რომელშიც შედიოდა დავით VIII -ის (1293-1311) 120-ზე მეტი ვერცხლის მონეტა (Джалагания, 1958, გვ. 116).

გიორგი III-ის (1157-1184 წწ.) მონეტები

არასწორი ჭედვა- სპილენძი

I ტიპი (ტაბ. II- 1,2,3,4)

შუბლი: კუთხოვანი ფიგურული ჩარჩო, ცენტრში გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი Ⴀ (გ). ირგვლივ არაბული გრაფემების კვალი.

* მონეტების განსაზღვრაში გაწეული კონსულტაციისთვის მადლობას მოვასხენებ ნუმისმატს, ე-ნ თინათინ ქუთელიას.

როგორც წესი, აღნიშნული ტიპის მონეტებზე შუბლის მხარეს ვარდულის ბუდეებში არაბულად იკითხება: „მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი“.

ზურგი: ხუთვარსკვლავიანი ვარდულის თითოეულ ბუდეში წერტილები,

ხოლო ვარდულის გარეთ ხალიფას სახელი და წოდება: „ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰ (1136-1160 წწ.), მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი“.

ზარაფხანა - თბილისი

ტაბ. II

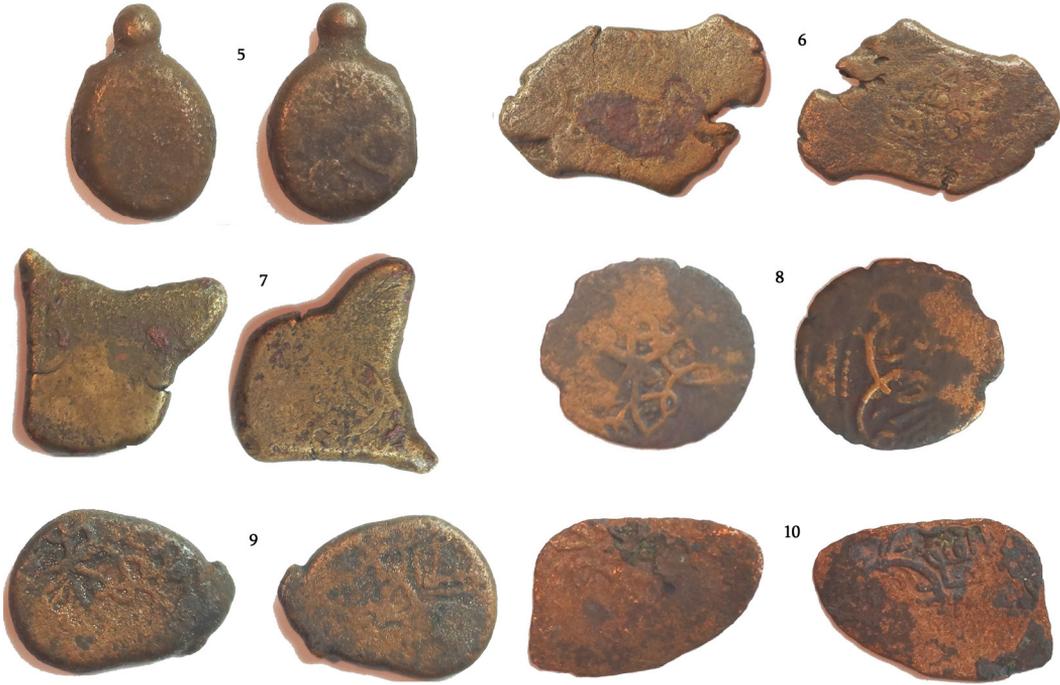
გიორგი III-ის (1157-1184 წწ.) მონეტები

არასწორი ჭედვა- სპილენძი

II ტიპი (ტაბ. III- 5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19, 20)

შუბლი: ხვეული წნულის ვარდულში გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომ-თავრული ინიციალი Γ (გ).

ზურგი: ხუთვარსკვლავიანი ვარდულის წაგრძელებულ ხვეულებში ხალიფას სახელი და წოდება: „ალ-მუქთაფი /ლი-ამრ /ალლაჰ (1136-1160 წწ.), მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი“ (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 41; დუნდუა, დუნდუა, ჯავახიშვილი, ერისთავი, 2003, გვ. 34).

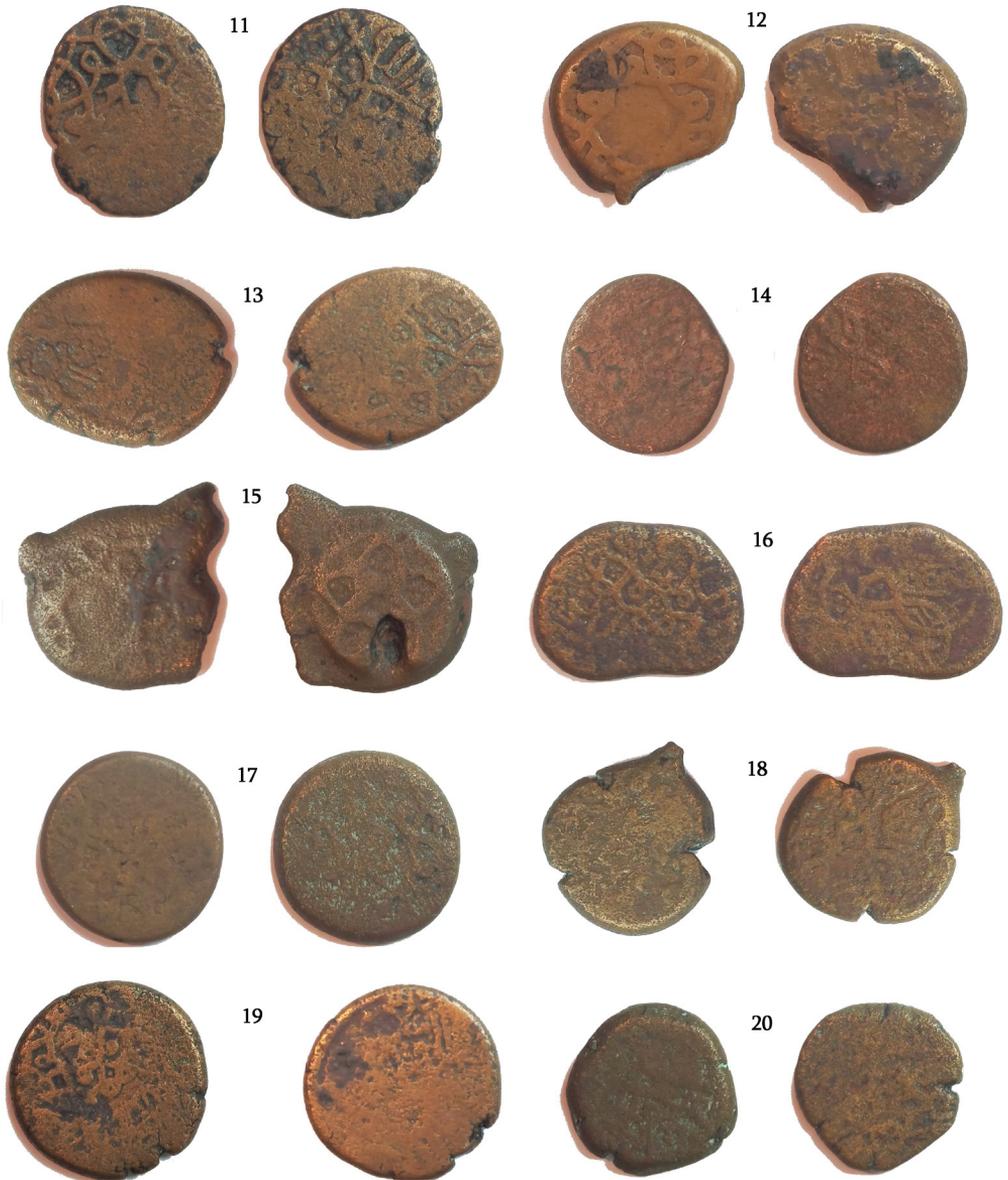

ტაბ. III

XII საუკუნეში უჯარმა აღადგინა მეფე გიორგი III-მ (1157*-1184 წწ.) და თავის განძისაგვად აქცია. „არამედ განიმრავლა საჭურჭლეცა და დასდვა ციხესა უჯარმასა“ (ქართლის ცხოვრება, 1973, გვ. 169). ამავე ცნობას მხარს უჭერს უჯარმის ტერიტორიაზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები, რომლის თანახმად ყველაზე მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალა XII-XIII საუკუნეებს განეკუთვნება (გამყრელიძე, მინდორაშვილი, ბრაგვაძე, კვაჭაძე და სხვ., 2013, გვ. 517; ლომთათიძე, 2013, გვ. 11, 12.).

ამდენად, გასაკვირი არ არის, რომ ჩვენ მიერ განხილულ „სამონეტო განძში“ სწორედ გიორგი III-ის მონეტები ჭარბობს. როგორც ჩანს, მისი მეფობის დროს უჯარმამ კვლავ დაიბრუნა ძველი სტრატეგიული მნიშვნელობა და მისი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის სიახლოვეს მდებარეობა კვლავ აქტუალური გახდა.

* მეფე გიორგი III-ის მმართველობის დასაწყის თარიღად მიიჩნეოდა 1156 წ., თუმცა ირკვევა, რომ იგი 1157 წელს გამეფებულია. იხ. ჯოჯუა თ. 2002. საქართველოს მეფის გიორგი III-ის აღსაყდრების თარიღი 1160 წელს გადაწერილი ხელნაწერის (Vენ.4 ის) ანდერძის მიხედვით, კრებული „ოჩხარი“ (ჯ. რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი), თბილისი, გვ. 508-521.

ტაბ. III

როგორც ვნახეთ, გაერთიანებული საქართველოს ძლიერი მეფე გიორგი III „უწესოდ“ მოჭრილი სპილენძის მონეტებზე არაბულ ზედწერილებსა და ხალიფას სახელს ათავსებდა. ზოგიერთი მკვლევარი ამას იმით ხსნის, რომ საქართველოს მეფე რაღაც ფორმით დამოკიდებული იყო მუსლიმ მფლობელზე.

XI საუკუნის საქართველოში მოჭრილ მონეტებზე არაბული ზედწერილების არსებობა ზოგ მკვლევარს ქართველ მეფეთა უცხოელ დამპყრობლებზე დამოკიდებულების ნიშნად მიაჩნია, მაგრამ დ. კაპანაძე აღნიშნავდა: „...აკად. ი.

ჯავახიშვილმა ეს მოსაზრება უარყო; მისი აზრით, ეს ღონისძიება გამოწვეულია სურვილით, რომ ქართულ ფულს მეზობელ მუსლიმანურ ქვეყნებშიაც ჰქონოდა გასავალი“ (Капанაძე, 1950, გვ. 49).

დემეტრესა და გიორგი III-ის ასეთი კონკრეტული ჟესტი ნაკარნახევი იყო წმინდა ეკონომიკური მოტივებით, რადგან ქართულ მონეტებს გზა უნდა გაეკვლია მახლობელი აღმოსავლეთის ბაზრისკენ, ამას კი არაბული ლეგენდა და ხალიფას სახელის მოხსენიება უთუოდ უწყობდა ხელს. ამავე დროს წარწერის შინაარსი იმასაც ატყობინებდა მუსლიმურ სამყაროს, რომ, ვთქვათ, გიორგი III „მეფეთა მეფე“ და „მესიის მახვილი“ იყო. კონკრეტული ემისიები 1157-1160 წლებში ხორციელდებოდა.

დემეტრე I-ის დროიდან მოკიდებული რუსუდანის მეფობამდე ქართული მონეტები იჭრებოდა მხოლოდ და მხოლოდ სპილენძისგან. ეს სამონეტო საქმის ერთი თავისებურებაა (ე. წ. ქართული საკრედიტო მონეტები*) (გაბაშვილი, 1981, გვ. 148-165; დუნდუა, დუნდუა, ჯავახიშვილი, ერისთავი, 2003, გვ. 31; დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 52.).

მეორე თავისებურება ის გახლავთ, რომ XII საუკუნეში მონეტის გარეგნული სახე მკვეთრად შეიცვალა - აქამდე მიღებულ კანონზომიერ მოყვანილობას, სიმრგვალებს, მონეტა კარგავს. ამიერიდან ფულის უმეტესი ნაწილი შემთხვევითი ფორმის სპილენძის ფირფიტების სახით იჭრება. ხშირად, ფირფიტის სიმცირის გამო, სიქის ანაბეჭდი მასზე მთლიანად ვერ თავსდება. მონეტის მოჭრის ეს წესი თავდაპირველად აღმოსავლეთის ქვეყნებში იქნა დანერგილი და ჩვენშიც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. „უწესოდ“ მოჭრილი ფულის პარალელურად, რა თქმა უნდა, იჭრებოდა მრგვალი ფორმის მონეტებიც“ (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 52).

„უწესოდ“ მოჭრილი მონეტების შესახებ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სიქის დარტყმა ხდებოდა ისეთ ლითონზე, რომელიც დნობის პროცესში სხვადასხვა ფორმას იღებდა (Пахомов, 1969, გვ. 260.).

რაც შეეხება „უწესოდ“ არასწორი ჭედვის მონეტების ვაჭრობაში გამოყენებას, ამ საკითხის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. არსებობს მოსაზრება, რომ ასეთ მონეტებს ვაჭრობის დროს ღებულობდნენ უკვე წონის და არა თვლის ანგარიშით (კაპანაძე, 1969, გვ. 71.).

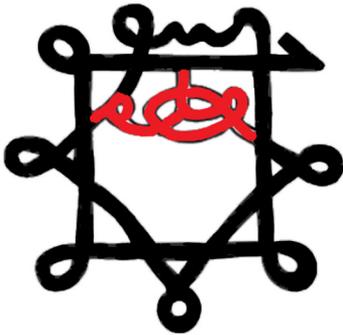
ამავე საკითხის შესახებ ვარაუდი გამოთქვა ნუმისმატმა მ. პატარიძემ, რომელმაც, მონეტების სიქებზე დაკვირვების შედეგად, მიიჩნია, რომ არასწორი ჭედვის მონეტაზე თითოეული დარტყმული სიქა ერთი მონეტის შესაბამისი ნომინალია, ასე გაცილებით

* ქართული საკრედიტო მონეტა - XII - XIII საუკუნეებში ქართველ მეფეთა (დემეტრე I, გიორგი III, თამარ მეფე, გიორგი IV - ლაშა) სახელით მოჭრილი სხვადასხვა ზომისა და წონის სპილენძის მონეტები, რომელთაც ვერცხლის ფულის ფასი ჰქონდათ. ამგვარი მონეტების მოჭრა დაიწყო მახლობელ აღმოსავლეთში, ე. წ., ვერცხლის კრიზისის გავრცელებისთანავე. ფულის ზედწერილი იუწყებოდა: „ეს ღირჰემია“, რაც იმას ნიშნავდა, რომ სპილენძის ფულის ნიშანს ვერცხლის დრამის ფასი ენიჭებოდა. ასეთივე ღონისძიებისათვის მიუმართავთ ქართველ მმართველებს, რაც მაშინდელი ფულის ქართული ზედწერილითაც მტკიცდება: თამარ მეფისა და ლაშა-გიორგის სპილენძის ფულს აწერია: „ქორონიკონსა (ამა და ამას) სახელითა ღვთისათა იქნა ჭედაი ვერცხლისა ამისა“. ამით საქართველოს მეფეები აღნიშნავდნენ, რომ მის მიერ მოჭრილ სპილენძის ფულს ვერცხლის ფულის ფასი ჰქონდა და იგი იძულებითი, სავალდებულო კურსით მიმოიქცეოდა.

უფრო მარტივი იქნებოდა ვაჭრობა, ვიდრე მოქალაქეების მიერ გადახდის დროს წონის მიხედვით ნომინალის დადგენა (ბერიკაშვილი, პატარიძე, 2019, გვ. 58).

რუსუდან დედოფლის „წესიერად“ მოჭრილი სპილენძის მონეტა (სურ. 1- 21)

შუბლი: რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში მოთავსებულია რუსუდანის ასომთავრულით დაქარაგმებული სახელი – ႠႠႠ(ႠႠႠ). მის ზემოთ ამოკვეთილია მცირე ზომის ხვეული (სურ. 2. წითლად), მეცნიერთა ნაწილი - დ. კაპანაძე თ. ბარნაველი თვლის, რომ იგი რუსუდანის ხელმოწერა და მონოგრამაა (Капанაძე, 1957, გვ. 491-494), ამავე მოსაზრებას ეთანხმება მიხეილ ვაღბოლსკიც, მას მოცემული აქვს რუსუდან დედოფლის მონეტაზე გამოსახული ორნამენტების გრაფიკული ჩანახატი, რომელსაც დედოფლის ხელრთვად მიიჩნევს (ვაღბოლსკი, 2010, გვ. 125). თეიმურაზ ბარნაველის ინტერპრეტაციით, ასევე რუსუდანის მონოგრამას წარმოადგენს მონეტაზე მოთავსებული რთული ორნამენტული ჩარჩო (სურ. 2. შავად), რომლის გარე ხვეულების

სურ. 2

გახსნა გვაძლევს შემდეგ ასოებს: („ႠႠႠ“) ე.ი. რუსუდან*. ორნამენტის ბუდეებში შემოკლებით თარიღია: ႠႠႠ ႠႠႠ - ქორონიკონსა 447 (=1227 წ.). აღსანიშნავია, რომ თარიღი, რომელიც რუსუდან დედოფლის მონეტაზე პირველად 1227 წელს გაჩნდა, უცვლელად რჩება რუსუდანის დედოფლობის ბოლომდე და სულ უკანასკნელ მის მონეტებს ისეთივე თარიღი უზის, როგორც პირველს (კაპანაძე, 1969, გვ. 81; გაბაშვილი, 2020).

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: „დედოფალი მეფეთა და

დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის მიმდევარი, განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი“. გარშემო რკალი. ზარაფხანა - თბილისი (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 51.).

უნდა აღინიშნოს, რომ რუსუდან დედოფლის 1227 წელს მოჭრილ მონეტებზე ზარაფხანა არ არის მითითებული. ე. პახომოვი ვარაუდობდა, რომ მათი ემისია ქუთაისის ზარაფხანაში უნდა მომხდარიყო, ვინაიდან თბილისი ამ დროისთვის ჯალალ ედ-დინს ჰქონდა დაკავებული (Пахомов, 1970, გვ. 106). ასევე, არსებობს მოსაზრება, რომ რადგან ქართველებმა თბილისი 1227 წლის ბოლოს დათმეს, 1227 წლით დათარიღებული მონეტების ემისია დედაქალაქის ზარაფხანაში სავსებით შესაძლებელი იქნებოდა (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 61).

* ამ მოსაზრებას არ ეთანხმება ისტორიის დოქტორი ირაკლი ფაღავა, საკითხზე იხ. ფაღავა ი. 2016. „შუასაუკუნოვან ქართულ მონეტებზე გამოსახული ფიგურული ნიშნების ინტერპრეტაცია: ჰერალდიკური ფიგურა და არა მონოგრამა“, შემეცნებითი აღმანახი ჰეროლდი, № 5, თბილისი, გვ. 74-83.

სურ. 1

ანონიმური ფოლისი *

ბასილი II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის მიერ მოჭრილი მონეტა (სურ. 3-22)

შუბლი: ქრისტეს გამოსახულება პირდაპირ, თავზე შარავანდედით, რომელშიც ჯვრის სამი მკლავია წერტილებით გადმოცემული, მაცხოვარს ხელში უკავია სახარება. მის მარცხნივ და მარჯვნივ წარწერა - ΙΣ – ΧΣ (იესო ქრისტეს აბრევიატურა).

ზურგი: ოთხ სტრიქონიანი ლათინური წარწერა - +IHSUS XRISTUS BASILEU BASILE (იესო ქრისტე მეფეთა მეფე) (Herman, Herman, 2020, გვ. 370-375).

სურ. 3

* ათი საუკუნის განმავლობაში რომის და ბიზანტიის იმპერატორები რეგულარულად ათავსებდნენ თავიანთ თავსა და სახელებს მონეტებზე. შემდეგ, 970 წელს ღვთისმოსავმა იმპერატორმა იოანე I-მა (ციმისხი) შესამჩნევი ცვლილება შეიტანა სპილენძის მონეტებში (folles). მან გამოსცა „ფოლისები“ ქრისტეს გამოსახულებით. იმპერატორის სახელი გამოტოვებულია (შესაბამისად, „ანონიმური“). ამ ცვლილებამ წამოიწყო 120-წლიანი სერია «ანონიმური ფოლისები». ბიზანტიაში ანონიმური ფოლისი იჭრებოდა 970-1092 წლებში, აღნიშნულ ნომინალს მიეკუთვნება ბასილი II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის სპილენძის მონეტა. იხ. Herman D., Herman R. 2020. Collection of Byzantine coins. In the UBC Museum of Anthropology, Vancouver, BC Canada, Pp. 370-375; Ivanišević V. 1989. "Interpretation and Dating of the Folles of Basil II and Constantine VIII - The Class A2", Zbornik Radova Vizantološkog Instituta, Pp. 27-28, 19-42; Ünal C., Ersoy A., Gürbıyık C., Kasalı Başak K. 2018. Port cities of the Aegean World coins, seals and weights, Manisa, Pg. 204.

აღნიშნული მონეტა საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონშია აღმოჩენილი. 1936 წელს დმანისის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ბასილი II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის სპილენძის ოთხი მონეტა. 1937 წელს სოფელ უდუში (ადიგენის რაიონი) იპოვეს მათივე სპილენძის მონეტა, სოფ. ფარავნის მიდამოებში, 1940-იან წლებში სოფელ ნოსტეში (კასპის რაიონი), 1948 წელს განძის კარის (თბილისის ისტორიული ადგილი) მიდამოებში არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა მათივე სპილენძის მონეტა. ასეთივე მონეტას მიაკვლიეს ოკამში (ახალქალაქის რაიონი) საკარმიდამო მიწის დამუშავების დროს. ასევე აღმოჩენილია სოფელ აბავრეთში (ახალქალაქის რაიონი) მიწის დამუშავების დროს. 1960 წელს ბაკურიანში (ბორჯომის რაიონი) (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 32), რუსთავში (პაჭიკაშვილი, ჯაფარიძე, 2013, გვ. 65), ქუთაისში (ლანჩავა, 2015, გვ. 261, 284), აჭარის რეგიონში (ვარშალომიძე, ძნელაძე, 2021, გვ. 314-317) და ა. შ.

აღწერილი ბიზანტიური მონეტის აღმოჩენა იმითაც არის საინტერესო, რომ მას ერთგვარი პოლიტიკური დატვირთვაც აქვს. ბასილი II ბულგართმშუსვრელი* (ბიზანტიის იმპერატორი 976–1025 წლებში) და კონსტანტინე VIII საქართველოსთან მიმართებაში მტრული დამოკიდებულებით გამოირჩეოდნენ. ბასილი II-ის გამეფებისთანავე მცირე აზიაში დაიწყო ძლიერი აჯანყება ფეოდალური არისტოკრატისა ბარდა სკლიაროსის მეთაურობით, ბიზანტიელებმა დახმარება სთხოვეს დავით III კურაპალატს. ქართველთა ლაშქარმა თორნიკე ერისთავის მეთაურობით სასტიკად დაამარცხა ბარდა სკლიაროსი. ამ დახმარების სანაცვლოდ ბიზანტიამ ვრცელი ტერიტორიები დაუთმო დავით III კურაპალატს.

X საუკუნის 80-იან წლებში ბიზანტიელებმა სასტიკი დამარცხება იგემეს ბულგარეთში, ამას მოჰყვა 987 წელს ჯერ ბარდა სკლიაროსის, შემდეგ კი ფოკას აჯანყება. ამ უკანასკნელმა თავი იმპერატორად გამოაცხადა და მთელ მცირე აზიას დაუფლა. დავით III ფოკას მიემხრო. ბასილი II-მ მოახერხა აჯანყებულთა დამარცხება, რის შემდეგ დავით ქართველთა მეფე აიძულა თავისი სამფლობელოები ანდერძით ბიზანტიისათვის გადაეცა. დავით III-ის გარდაცვალების (1001) შემდეგ ბასილი II ტაოში მოვიდა და დავითის სამფლობელოებს დაუფლა. „გამოვიდა ბასილი ბერძენთა მეფე, და მისცნეს მას ციხენი აზნაურთა ამა დავითისა, და დაიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურაპალატისა“. (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 382).

იმიერტაოსა და დავითის მემკვიდრეობისათვის ბრძოლა საქართველო-ბიზანტიას შორის არ შემწყდარა. ამ საბაბით 1021–1023 წლებში ორ ქვეყანას შორის დიდი ომიც მოხდა, რომელშიც ბიზანტიელებმა გაიმარჯვეს. ბასილი II-მ მოახერხა დავით III კურაპალატის მამულების საბოლოოდ შემომტკიცება. ბიზანტიის იმპერატორმა მძევლად გიორგის I-ის ძე ბაგრატი წაიყვანა და კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა (ჯავახიშვილი, 2002, გვ. 179–180).

1025 წელს ბასილი II გარდაიცვალა. ტახტზე ავიდა მისი ძმა კონსტანტინე (1025–1028). კონსტანტინე VIII ოფიციალურად გამეფდა 963 წელს სამი წლის ასაკში, თუმცა რეალური ძალაუფლება მხოლოდ 1025 წელს, 65 წლის ასაკში მოიპოვა. ტახტზე შეცვალა ძმა, ბასილი II.

* ლიტ. ბასილი II-ის შესახებ იხ. Holmes Catherine J. 1999. Basil II and the Government of Empire (976-1025) Thesis submitted for the Degree of D.Phil, in the University of Oxford.

იმპერატორმა კონსტანტინე VIII-მ დაარღვია 1022 წ-ს დადებული ზავი და საქართველოში ჯარი გამოგზავნა. მტერმა გაძარცვა და ააოხრა სამხრეთ საქართველო. ტაოს მსხვილ ფეოდალთა ნაწილი ვაჩე კარიჭისძისა და ეპისკოპოს იოანე ბანელის მეთაურობით მტრის მხარეზე გადავიდა. ნათელია, რომ ამ დროს ქართულ სახელისუფლო და საეკლესიო წრეებში არ არსებობდა ერთიანი ხედვა საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის თაობაზე და ქართული ელიტის ნაწილი საქართველოს მომავალს კვლავაც ბიზანტიის ჩრდილქვეშ მოიაზრებდა. (ბუხრაშვილი, 2012, გვ. 84-103).

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვით ვნახეთ, ბიზანტიისა და საქართველოს ურთიერთობა* საკმაოდ დაძაბული იყო და, ფაქტიურად, საომარი მდგომარეობაა. ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო საინტერესოა ის, რომ ბიზანტიის ზემოხსენებული იმპერატორების მონეტები მრავლად გვხვდება საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე. მიუხედავად აღნიშნული გარემოებისა, როგორც ჩანს, საქართველოს ბიზანტიასთან სავაჭრო კავშირი არ გაუწყვეტია. მათ შორის, კახეთ-ჰერეთს, რომელიც აღნიშნულ პერიოდში დამოუკიდებელ სამეფოს წარმოადგენდა კვირიკე III-ის (1010/1014-137) ხელისუფლებით.

აღმოსავლეთ საქართველოში განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმოიქცეოდა XI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები. XII საუკუნეში მათი შემოსვლა კლებულობს, ხოლო ამ საუკუნის 40-იანი წლებიდან, დღესდღეისობით არსებული ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, თითქმის წყდება (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 35).

როგორც ჩანს, ბიზანტიური მონეტა მთელი საქართველოს მასშტაბით იყო მიმოქცევაში, რაც ბიზანტიასთან მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობაზე მიუთითებს.

მონღოლური საოკუპაციო მონეტები

მანგუ ყაენის მონეტა

სპილენძი (სურ. 4-23)

შუბლი: მორკალულ კვადრატში მოთავსებულია სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: მანგუ ყაენი, უმაღლესი, სამართლიანი. კვადრატსა და რკალს შორის ოთხ სეგმენტში არაბულადვე მოჭრის ადგილი - თბილისი.

ზურგი: ასეთივე მორკალულ კვადრატში სამსტრიქონიანი რელიგიური ფორმულა არაბულად: „არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე“. კვადრატსა და რკალს შორის ოთხ სეგმენტში არაბულადვე მოცემულია თარიღი, რომელიც შეიცავს არა მარტო წელს, არამედ თვესაც, ზოგჯერ კი – დღესაც. თარიღი: 1254-1261 წწ.

* ბიზანტია საქართველოს ურთიერთობის საკითხები იხ. „გეორგიკა“, „ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ“, ტომი მეხუთე, გიორგი კედრენე, 1963. ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, გვ. 7-83; კოპალიანი ვ. 1969. „საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა 970-1070 წლებში“, თბილისი.

სურ. 4

მანგუს ყაენის სახელით მოჭრილი სპილენძის მონეტები ისეთივეა, როგორც ვერცხლის მონეტები. თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი მანგუ ყაენის სპილენძის მონეტების წონის მიხედვით (4,58 გრამი და 2,5 გრამი) როგორც ჩანს, იჭრებოდა სპილენძის მონეტების ორი ნომინალი (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 108).

მონღოლური საოკუპაციო მონეტები

ქვეჯგუფი: „ყაანური“

სპილენძი (სურ. 5-24)

მიუხედავად იმისა, რომ მონეტა ცუდად არის შემონახული, არ იკითხება ზურგის მხარე, შესაძლოა ვარაუდის გამოთქმა, რომ იგი ე. წ. მონღოლური საოკუპაციო მონეტაა, კერძოდ, „ყაანური“. ამ მონეტის აღწერილობა სამეცნიერო ლიტერატურაში შემდეგი სახითაა მოცემული:

შუბლი: რთული გრეხილგეომეტრიული ექვსქიმიანი ვარსკვლავი, რომლის ცენტრში ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილია: „ყაან სამართლიანი“.

ზურგი: შემორკალულ ოთხკუთხაფიგურიან ჩარჩოში სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: „არ არს ღვთაება გარდა ალლაჰისა, ერთადერთისა, არ ჰყავს მას მოზიარე“. ჩარჩოსა და რკალს შორის სეგმენტებში არაბულადვე – მოჭრის ადგილი (თბილისი) და თარიღი (წელი, თვე). ზარაფხანა - თბილისი. თარიღი: 1261-1280 წწ.

24

სურ. 5

ზემოთ განხილულ მანგუს ყაენის სახელით მოჭრილ მონეტას ქრონოლოგიურად მოსდევს ე.წ. „ყაანური“. ტერმინი „ყაანური“ მომდინარეობს მონეტების შუბლის ლეგენდებიდან – „ყაან სამართლიანი“. ისინი ორი „ტიპისაა“. პირველი „ტიპის“ ვერცხლის „ყაანური“ იჭრებოდა ჰიჯრ. 660, 661 და 662 წლებში (=1261-1264 წწ.).

მეორე „ტიპის“ „ყაანურები“ განსხვავდება მონეტის ზურგის დეტალებით, კერძოდ, სეგმენტებში აქ მოთავსებულია ორნამენტი, ხოლო თარიღი – რელიგიური სიმბოლოს პირველსა და მეორე სტრიქონს შორის. თარიღი მომცრო არაბული ნიშნებით არის გადმოცემული და ჰიჯრ. 663-678 წლების (=1264-1280 წწ.)

ვერცხლის „ყაანურების“ გარდა, იჭრებოდა სპილენძის „ყაანურებიც“, მაგრამ, როგორც ფაქტობრივი მასალა მოწმობს, ძალიან მცირე რაოდენობით. მათი აღრეული ეგზემპლარი ჰიჯრ. 675 წლით (=1276/77 წწ.) თარიღდება.

„ყაანური“ მონეტების ანონიმური სახით მოჭრა თბილისის ზარაფხანის მიერ განპირობებული უნდა ყოფილიყო შემდეგი გარემოებით - 1259 წელს გარდაიცვალა მანგუ ყაენი და ყარაყორუმში კვლავ ატყდა გააფთრებული ბრძოლა ტახტისთვის. მანგუ ყაენის გარდაცვალების დროისთვის მისი ძმა ჰულაგუ მახლობელ აღმოსავლეთში განლაგებული მონღოლური ჯარების სარდალი იყო. ჰულაგუ შეიქმნა სპარსეთის, მესოპოტამიის და მონღოლთა მიერ დაპყრობილი მეზობელი ტერიტორიების დამოუკიდებელი მმართველი. მან საფუძველი ჩაუყარა ილხანთა ჰულაგუიდების დინასტიას, რომელიც საუკუნის განმავლობაში მართავდა ამ მხარეებს. დიდი ყაენის ტახტისთვის ბრძოლაში კი გაიმარჯვა ყუბლაიმ. შექმნილი რთული პოლიტიკური ვითარების გამო, რაც გამოწვეული იყო ტახტისთვის მოქიშპეობით, ჰულაგუ ყაენმა თავის სამფლობელოში დაიწყო ანონიმური მონეტების ემისია „ყაან სამართლიანის“ ეპითეტიტ, რომელიც თანაბრად მიესადაგებოდა ნებისმიერ გამარჯვებულ პრეტენდენტს. თბილისის ზარაფხანა 1261 წლიდან ვიდრე 1280 წლამდე ანონიმურ მონეტებს ჭრიდა (დუნდუა, დუნდუა, 2015, გვ. 108-109).

ზემოთქმული გარემოებების გათვალისწინებით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ უჯარმის შემოგარენში აღმოჩენილი მონეტა მეორე ტიპის „ყაანურია“, რომელიც 1276 წლის შემდეგ უნდა იყოს მოჭრილი.

ვერცხლის მცირე ზომის მონეტა (სურ. 6-25)

გამოსახულება წარმოადგენს. ჭირს ნომინალის დადგენა, იგი ერთადერთი ვერცხლის მონეტაა განძში. მონეტის შესახებ შეიძლება ვარაუდის გამოთქმა, რომ სამონეტო განძის აღმოჩენის კონტექსტიდან გამომდინარე, იმავე პერიოდში იყო მიმოიქცევაში, რომელსაც სამონეტო განძი განეკუთვნება.

25

სურ. 6

სპილენძის მონეტა (სურ. 7-26)

დაუდგენელი

გამოსახულება წარმოადგენს. შესაძლოა, მასზე სიქა არც არის დარტყმული.

26

სურ. 7

როგორც ვხედავთ, „უჯარმის განძში“ ყველაზე გვიან მოჭრილი მონეტა ე. წ. „ყაანურია“. როგორც ჩანს, ჩვენ მიერ განხილული „სამონეტო განძი“ დამარხული უნდა ყოფილიყო XIII ბოლოს, მონღოლთა ბატონობის პერიოდში.

გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ განძის შემადგენლობაში ყველაზე ადრეული, XI საუკუნეში მოჭრილი მონეტა („ანონიმური ფოლისი“), როგორც ჩანს, ხმარებაში ყოფილა XIII საუკუნეშიც.

ისტორიული გეოგრაფიის მიხედვით უჯარმა მდებარეობდა სამი მნიშვნელოვანი პროვინციის, კახეთის, კუხეთისა და ჰერეთის ურთიერთმომიჯნავე საზღვართა გადაკვეთის კვანძზე. ასევე, ხაზგასასმელია უჯარმის, როგორც სატრანზიტო გზა-ჯვარედინის მნიშვნელობა. ამის ყველაზე კარგი მაჩვენებელი ნუმისმატიკური მასალაა. შერეული განძები, რომლებიც ასეთი გზების სიახლოვეს გვხვდება, ხაზგასმით მიუთითებენ ამ გზების სავაჭრო-ეკონომიკურ დანიშნულებაზე. სწორედ სამონეტო განძების აღმოჩენების მიხედვით შესაძლებელი ხდება საქარავნო გზების მარშრუტის დადგენა.

გამორკვეულია, რომ ჯერ კიდევ ადრეელინისტური ხანიდან ცნობილი დიდი საერთაშორისო სავაჭრო გზის - ე. წ. „ფასის-ჰირკანის“ სავაჭრო-საქარავნო გზის, ერთ-ერთი განშტოება ჰერეთზე გადიოდა. მას ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში „ჰერეთის შემოვლით გზას“ უწოდებენ. ეს გზა ამჟამად ასეა ლოკალიზებული: მინგეჩაური-ხორანთა-ხორნაბუჯი-ლაგოდეხი-ნეკრესი. ნეკრესის სიახლოვეს გზა მდ. ალაზანს გადაკვეთდა, თელავის გავლით იგი გომბორის უღელტეხილზე გადადიოდა, გაივლიდა ქალაქ უჯარმას და მიაღწევდა თბილის-მცხეთას (ლაღიაშვილი, ჯავახიშვილი, პატაშური, 2011, გვ. 19).

სამონეტო განძების აღმოჩენის გეოგრაფიაზე დაკვირვების შედეგად აკად. დ. მუსხელიშვილს გამოთქმული აქვს მოსაზრება ამიერკავკასიაში გამავალი სავაჭრო-საქარავნო გზის იმ მონაკვეთზე, რომელიც „ჰერეთის შემოვლითი გზის“ სახელით არის ცნობილი. უეჭველია ამ გზას უჯარმაზე უნდა გაევიდა. იგი უნდა ყოფილიყო მძლავრი ფაქტორი უჯარმის კახეთის პოლიტიკურ ცენტრად გადაქცევისა (მუსხელიშვილი, 1966, გვ. 55-56).

ზემოთ აღნიშნული სავაჭრო გზის იმ მონაკვეთს, რომელიც უჯარმაზე გადიოდა თავისი სტრატეგიული მნიშვნელობა განვითარებულ შუა საუკუნეებშიც უნდა ჰქონოდა. „XV საუკუნემდე უჯარმა იყო ვრცელი, მაგარი, სავაჭრო და დიდძალი ხალხით დასახლებული ქალაქი“ (ჯანაშვილი, 1881, გვ. 2). მკვლევარ მოსე ჯანაშვილის ამ მოკლე ციტატიდანაც ჩანს, როგორ წარმოგვიდგება უჯარმა შუა საუკუნეებში. მის სავაჭრო ურთიერთობებზე კი ჩვენ მიერ განხილული „სამონეტო განძი“ გვიქმნის გარკვეულ წარმოდგენას. უჯარმა ჩართული იყო როგორც შიდა სავაჭრო საქმეებში, ისე საერთაშორისო ურთიერთობებში. იგი სავაჭრო-საქარავნო მაგისტრალის ერთ-ერთი შუალედური საკვანძო პუნქტი უნდა ყოფილიყო.

გამოყენებული ლიტერატურა

- არჯევანიძე, ი. (1958). *თბილისიდან ალაზნის ველისაკენ*. თბილისი. გვ.113-117.
- ბაგრატიონი, ვ. (1941). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველს გეოგრაფია)* თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი.
- ბერიძე, ვ. (1974). *ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება*. თბილისი.
- ბერიკაშვილი, დ., პატარიძე, მ. (2019). *სამშვილდის განძი*. თბილისი.
- ბუხრაშვილი, პ. (2012). ერთი ქართული იკონოგრაფიული მოტივის თაობაზე. *ჟურ. ამირანი*. (XXIV), № 24, გვ. 84-103.
- გაბაშვილი, მ. (1981). *საქართველოს ქალაქები XI - XII საუკუნეებში*. თბილისი.
- გაბაშვილი, გ. (2020). *სამეცნიერო-კვლევითი ჟურნალი არქეოლოგია № 3*. რუსუდან დედოფლის სპილენძის მონეტების განძი დაბა წყნეთიდან, რას ვკითხულობთ რუსუდან დედოფლის მონეტებზე. თბილისი.
- გამყრელიძე, გ., მინდორაშვილი, დ., ბრაგვაძე, ზ., კვაჭაძე, მ., და სხვ. (2013). *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი*. თბილისი.
- დუნდუა, თ., დუნდუა, გ., ჯავახიშვილი, ნ., ერისთავი, ა. (2003). *ფული საქართველოში*. მეორე გადამუშავებული გამოცემა. თბილისი.
- დუნდუა, თ., დუნდუა, გ. (2015). *ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი*. III ნაწილი, „ოქროს ხანა“ და დაქვეითება. სამონეტო საქმე და სამონეტო მიმოქცევა XI-XVI საუკუნეების საქართველოში. თბილისი.
- ვადბოლსკი, მ. (2010). *მიხეილ ვადბოლსკი და ქართული ჰერალდიკა*. საარქივო მასალები მოიძია, დაამუშავა, და წიგნი დასაბეჭდად მოამზადა ი. ბიჭიკაშვილმა, რედ. აფრიდონიძე, მ. თბილისი.
- ვარშალომიძე, ი., ძნელაზე, ნ. (2021). *ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში დაცული მონეტების კატალოგი*. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი.
- ზაქარაია, პ. (2001). *ქართული ციხე-ქალაქები, ციხესიმაგრეები, ციხე-დარბაზები, ციხე-გალავნები, კოშკები*. თბილისი.
- ზაქარაია, პ. (1965). *სამშობლოს გუშაგები*. თბილისი.
- კაპანაძე, დ. (1969). *ქართული ნუმიზმატიკა*. თბილისი.
- კედრენე, გ. (1963). *გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*. ტომი მეხუთე. ტექსტი ქართული თარგამინით გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი. გვ.7-83.
- კოპალიანი, ვ. (1969). *საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა 970-*

1070 წლებში. თბილისი.

ლაღიაშვილი, გ., ჯავახიშვილი, დ., პატაშური, გ. (2012). *ხუროთმოძღვრების უცნობი ძეგლები კისისხევის ხეობიდან*. საქართველოს სიძველენი № 15. თბილისი. გვ. 14-32.

ლანჩავა, ო. (2015). *ქუთაისის არქეოლოგია*. ქუთაისი.

ლომთათიძე, გ. (1961). *უჯარმა*. თბილისი.

ლომთათიძე, გ. (2013). *უჯარმის არქეოლოგიური თხრის შედეგები*. სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1952 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი. თბილისი.

მარცელინე, ა. (1961). *გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*. ტომი პირველი. ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი.

მუსხელიშვილი, დ. (1966). *ციხე-ქალაქი უჯარმა*. თბილისი.

მუსხელიშვილი, დ. (1966). *ციხე-ქალაქი უჯარმა*. ივერია-ალვანეთის ურთიერთობის ისტორიიდან. თბილისი.

პაჭიკაშვილი, ნ., ჯაფარიძე, ი. (2013). *რუსთავის ისტორიული მუზეუმის გზამკვლევი*. (რედ. ი. ქარაია). თბილისი.

სანაძე, მ. (2016). *ქართველთა ცხოვრება*. წიგნი III. ქართლის მეფეებისა და პატრიკიოსების ქრონოლოგია (ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე). თბილისი.

საქართველოს არქეოლოგია. (1959). (რედ. აფაქიძე ა.). თბილისი.

ქართლის ცხოვრება. (1955). ტომი I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი.

ქართლის ცხოვრება. (1973). ტომი IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი.

ციციშვილი, ი. (1966). *უჯარმა. ჟურ. ძეგლის მეგობარი*. № 6. თბილისი. გვ. 26-29.

ჯავახიშვილი, ი. (2002). *ენციკლოპედიური ლექსიკონი*. (ბასილი II), (მთ. რედ. მეტრეველი რ.) თბილისი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჯანაშვილი, მ. (1881). *მოგზაურობა კახეთში*. დროება №113. 4 ივნისი. თბილისი.

ჯოჯუა, თ. (2002). *საქართველოს მეფის გიორგი III-ის აღსაყდრების თარიღი 1160 წელს გადაწერილი ხელნაწერის (Vjn.4-ის) ანდერძის მიხედვით*. კრებული ოჩხარი (ჯ. რუსაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი). თბილისი. გვ. 508-521.

Herman, D. and R. (2020). *Collection of Byzantine coins*. In the UBC Museum of Anthropology. Vancouver. BC Canada. Pp. 370-375.

Holmes Catherine, J. (1999). *Basil II and the Government of Empire (976-1025)*. Thesis submitted for the Degree of D.Phil, in the University of Oxford.

Ivanišević, V. (1989). *Interpretation and Dating of the Folles of Basil II and Constantine VIII - The Class A2*, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta.

Ünal, C., Ersoy, A., Gürbıyık, C., Kasalı Başak, K. (2018). *Port cities of the Aegean World coins, seals and weights*. Manisa.

Джалагания, И. Л. (1958). *Из истории монетного дела в Грузии XIII века*. Тбилиси.

Капанадзе, Д. Г. (1950). *Грузинская нумизматика*. Тбилиси.

Капанадзе, Д. (1955). *Грузинская нумизматика*. Москва.

Капанадзе, Д. (1957). *О некоторых определениях М. Баратаева и В. Ланглуа*. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე ტ. XVIII, 4. თბილისი.

Пахомов, Е. А. (1969). *О технике чеканки медных денег в Закавказье в конце XII - начале XIII вв.* Советская Археология, № 3. Москва.

Пахомов, Е. А. (1970). *Монеты Грузии*. Тбилиси.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. 1. უჯარმის ციხე. ფოტომასალა გამოყენებულია ვებგვერდიდან: <https://georgiantravelguide.com/en/ujarmistsikhe#photo-gallery-3>; <https://georgiantravelguide.com/en/ujarmis-tsikhe#photo-gallery-4>.

ტაბ. II. გიორგი III-ის მონეტები, არასწორი ჭედვა. სპილენძი, I ტიპი (ტაბ. II- 1,2,3,4).

ტაბ. III. გიორგი III-ის მონეტები, არასწორი ჭედვა. სპილენძი, II ტიპი (ტაბ. III- 5,6, 7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19, 20).

სურ. 1. რუსუდან დედოფლის „წესიერად“ მოჭრილი სპილენძის მონეტა.

სურ. 2. რუსუდან დედოფლის სპილენძის მონეტაზე გამოსახული ორნამენტული ჩარჩოს გრაფიკული ჩანახატი. დ. კაპანაძის, თ. ბარნაველის და მ. ვადბოლსკის მიხედვით (კაპანაძე, 1969, გვ. 81; ვადბოლსკი, 2010, გვ. 123).

სურ. 3. ანონიმური ფოლისი, ბასილი II-ისა და კონსტანტინე VIII-ს მიერ მოჭრილი მონეტა.

სურ. 4. მონღოლური საოკუპაციო მონეტები, მანგუ ყაენის მონეტა, სპილენძი.

სურ. 5. მონღოლური საოკუპაციო მონეტები, ქვეჯგუფი: „ყაანური“, სპილენძი.

სურ. 6. ვერცხლის მონეტა, განუსაზღვრელი.

სურ. 7. სპილენძის მონეტა, დაუდგენელი.

Accidentally discovered coins from the area of Ujarma

*Mtskeradze Giorgi,
The University of Georgia
giorgi.mtskeradze@gmail.com*

Resume

On September 15, 2022, Eduard and Merab Kurtanidze, residents of the city of Rustavi, brought a coin hoard, which they accidentally discovered near the historical fortress-city of Ujarma, to the Telavi Historical Museum. We would like to thank these individuals for their civic responsibility and protection of cultural heritage. I would like to express my gratitude and respect to the initiator of the study of the said hoard of coins. Telavi Historical Museum Fund Chief Treasurer Mrs. Marina Okhanashvili and the director of the same museum, Mr. To Guram Urchukhishvili. The historical fortress-city of Ujarma is located in eastern Georgia, in Kakheti, on the right bank of the Iori River. Ujarma was involved in both domestic trade affairs and international relations. It was supposed to be one of the intermediate key points of the trade-caravan highway. Numismatic material can provide important information for researching the history of Ujarmi. The hoard of coins we are discussing is one small step forward in understanding some of the economic and political history of this historical fortress-city and the region in general. The coin hoard contains 26 coins, including one small silver coin and the rest copper. Most of the coins are Georgian. hoard is presented in the following form: King George III's coins (20); Coin of Queen Rusudan (1 pc.); Foreign coins: Byzantine coin, Anonymous Follis (A coin minted by Basil II and Constantine VIII, 1 pc.); Mongolian occupation coins: Möngke Khan coin (1 pc.); so called "Kaanuri" (1 pc.). 2 coins are indeterminate, they cannot be identified. Thus, the coin hoard belongs to XI-XIII centuries. The latest minted coin in the Ujarma hoard is the so-called "Qaanuri". It seems that the coin hoard discussed by us was buried at the end of XIII during the period of Mongol domination. It should also be taken into account that the earliest coin in the hoard ("anonymous Follis") minted in the XI century seems to have been in use in the XIII century as well. The importance of Ujarma as a transit junction should be emphasized. The best indicator of this is numismatic material.

Description of images

Tab. 1. Ujarmi Castle. Photo material is used from the website: <https://georgiantravelguide.com/en/ujarmistsikhe#photo-gallery-3>; <https://georgiantravelguide.com/en/ujarmis-tsikhe#photo-gallery-4>.

Tab. II. Coins of George III, wrong mintage. Copper I type (tab. II- 1,2,3,4).

Tab. III. Coins of George III, wrong mintage. Copper, type II (tab. III- 5,6,7,8,9,10,11,12, 13,14,15,16,17,18,19, 20).

Fig. 1. Coin of queen Rusudan, copper.

Fig. 2. Graphic sketch of the ornamental frame on the copper coin of the Queen from Rusu. d. Kapanadze, T. Barnaveli and M. According to Vadbolsky (Kapanadze, 1969, p. 81; Vadbolsky, 2010, p. 123).

Fig. 3. Anonymous Follis, a coin minted by Basil II and Constantine VIII.

Fig. 4. Mongol occupation coins, Mangu Qaan coin, copper.

Fig. 5. Mongol occupation coins, subgroup: “Qaanuri”, copper.

Fig. 6. Silver coin, undefined.

Fig. 7. Copper coin, unidentified.